

**2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN
TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME**

**AN ESSAY ON THE STORY OF THE URBAN SOCIOLOGY, CHANGES AND
TRANSFORMATIONS IN TURKEY BEFORE THE 2000S**

Hasan Basri KARTAL ¹

Asiye Nisa KARTAL ²

Özet

'Kente' dair her bileşen ve kavramsallaştırma tarih boyunca çeşitli etkilerle değişim ve dönüşüm geçirmişlerdir. Bu makale temel olarak 2000'ler sonrası Türkiye'de hızlanan kentsel değişim ve dönüşümlerin, hangi dinamikler tarafından hazırlandığını göstermeye yöneliktir. Yöntem olarak; kentsel değişim, dönüşüm ve başkalaşmaların Türkiye'deki izdüşümlerini teorik bir anlatı ile çizmeye çalışır. İlk olarak, makalede, 1900'lerden 1980'lere dek geçen süreçteki kırılmalar, Türkiye perspektifindeki aktörler ve yaklaşımları ile çerçevesizdir. Makale daha sonra 1980 sonrası küresel yaklaşımlar ve uygulamaların kısa bir anlatısı ile sunar. Ardından, Türkiye'deki 1980'lerden 90'ların sonuna kadar gelen süreç kentsel değişim ve başkalaşma yansımaları ile tartışılır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentsel değişim, Kentsel dönüşüm

Jel Sınıflandırması: N90,018, P25

Abstract

Every component and conceptualization on 'the urban' have stages changes and transformations due to some different factors throughout history. This article basically tries to disclose by which dynamics of the urban changes and transformations accelerated the period after the 2000s. As the methodological approach, it discusses the reflections of the urban changes, urban transformations, and metamorphosis in Turkey with a theoretical approach. Firstly, it is framed the breaking points of urban transformations and changes in Turkey by the help of the actors and approaches between the period of the 1900s and 1980s. Then the article reveals the narrative briefly of the post-1980 period within global perspectives and applications. Afterwards, the article debates the urban changes and transformations activities and urban metamorphosis reflections of Turkey's after the 1980s until the late 1990s.

Keywords: Urban, Urban changes, Urban transformations

Jel Codes: N90,018, P25

1 Nottingham Üniversitesi, Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, Doktora Öğrencisi, hbasrik@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1586-9596

2 Nottingham Üniversitesi, Mimarlık ve Yapılı Çevre Bölümü, Doktora Öğrencisi, a.nisa.gunduz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6805-6778

1. GİRİŞ

İlk kentlerin ortaya çıkışından itibaren özellikle doğal afetler (deprem, sel, toprak kayması vb.) ya da insan etkisi (savaş, yangın, yönetimin gücü) kentlerin dönüşümünü şekillendirmiştir. Dinamik bir yapıya sahip olan kentler, sürekli değişip, dönüşüme uğramış, yeni fiziksel ve sosyokültürel bilişenler kazanmıştır. Kentler, dönemlerinin toplumsal, siyasi, ekonomik, kültürel, dini vb. yapılarına paralel olarak evrimleşmiştir (Ragon, 2010). Kentlerin geçirdiği değişim ve dönüşümler XIX. yüzyılın ortalarından itibaren toplumsal, ekonomik ve siyasi yapıdaki büyük değişimlerle birlikte farklı bir boyut kazanmıştır (Richter, 2012). Sanayi Devrimi sonrasındaki yaşanan gelişmeler, XX. yüzyılın ilk yarısındaki Dünya Savaşları ve 1970'lerde başlayan küreselleşme süreçleri kentlerin dönüşümlerinde ve bu dönüşümler üzerine üretilen kuramsal düşüncelerde çok önemli etkilere neden olmuştur. Bu bağlamda XIX. yüzyıldan itibaren kentler, organik bir etki ya da bir yönetsel itki içerisinde dönüşmek yerine, değişen üretim ve tüketim ilişkilerine dayalı olarak başkalaşmaya uğramışlardır. Ortaya çıkan kentsel sorunlar ve bunların düzenlenmesine dayalı rasyonalist yaklaşımlar bu sebeple ortaya çıkmıştır. Nihayetinde, giderek değişen siyasal ve ekonomik ilişkiler içerisinde, kapital üretime dayalı politikalarla gerçekleştirilen kentsel dönüşümler türemiştir. Tarihteki bu gelişmelere paralel olarak kentin üzerine üretilen düşüncelerin ve kentli halk ile siyasi iktidarın kent ile kurduğu ilişkinin analizinin yapılması önem kazanmaktadır (Mumford, 2007).

2. İLK KIRILMALAR: 1900'LERDEN 20. YÜZYILIN İLK YARISINA

Dünya'daki kent, kentsel planlama, kent kuramlarının geçirdiği değişimlerin Türkiye'deki izdüşümlerinin, Tekeli üç farklı özellik içerisinde ve dört farklı aşamada gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Tekeli bu dört aşamayı şu şekilde sıralamaktadır; 1) 19.yy'ın ikinci yarısından Cumhuriyete kadar olan dönem 2) Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lere kadar geçen süreç 3)1950'lerden 80'lere kadarki süreç ve 4) 1980 sonrası dönem. İlk dönem, ekonomisi kapitalist ve sanayiye dayalı devletler ile gerileme devrindeki Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinden şekillenen sosyal durumlar üzerine kuruludur. Osmanlı Devleti sanayileşen devletlerden geri kalmamak adına çeşitli reformlar yapmış, bu yapılan reformlar ile de sosyal yaşam düzenlenmeye çalışılmış, dolayısı ile toplumsal yapı modern anlamda kentlileştirilmeye çalışılmıştır. Çevre ülkelerdeki burjuvazi yaşamı Osmanlı içerisinde denenmiştir. Sanayi toplumlarının üretim ve tüketim alışkanlıkları Osmanlı'da görülmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi ile batılı devletlerdeki kentleşmenin artışına benzer bir şekilde Osmanlı'da da sanayi öncesi %10 olan kentli nüfus miktarı sanayileşme olgusu ile %25'lere çıkmıştır. Kentler içerisinde hızlı büyüme potansiyeli gösterenler özellikle sanayileşmiş ülkeler ile Osmanlı

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

devleti arasında iletişimi sağlayan kentlerdir (Tekeli, 2011, s. 266-268). Ancak Osmanlı kentleşmesini sanayileşen ülkelerdeki kentleşme ile bir tutmak yanlış olur. Osmanlı Devleti'ndeki kentleşme sanayileşmeye bir tepki olarak doğmamış, bu bağlamda XIX. yy'deki sanayileşmiş ülkelerde üretilen ütopyalara benzer yaklaşımlar ortaya çıkmamıştır (Keleş, 1997). Osmanlı'nın bu dönemdeki şehircilik yaklaşımı bazı batılı devletlerdeki planlama yaklaşımındaki pragmatik ilkelere benzetilebilir. Bunun yanında, büyük yangınlar ve felaketlere dayalı olarak kentlerde yaşanan büyük çaplı değişimler çeşitli nizamnamelerin ve düzenlemelerin hazırlanmasına neden olmuştur. Bu nizamnamelerin hazırlanması kentlerin fiziki düzenlemelerini yapacak kurumlar olan belediyelerin oluşturulmasına önayak olmuştur (Tekeli, 2011, s. 266-8). Bu dönemdeki şehircilik yaklaşımı daha çok yasa ve yönetmelikler şehirciliği olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1842 yılında Moltke'nin İstanbul'un ilk imar planını yapması ile başlayan bu süreç 1848'de Ebniye Nizamnamesinin, daha sonra da 1882'de Ebniye Kanununun hazırlanmasıyla devam etmiştir. İlave olarak, harita, tapu kadastro okullarının kurulmasıyla birlikte şehir planlama bu disiplin içerisinden yetişenler tarafından gerçekleştirilmiştir (Erkan, 2002, s.222).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da başlayan bu gelişmeler 1920'lerden itibaren Ankara'nın yeni Cumhuriyet'in başkenti olarak kurgulanması çabaları ile devam etmiştir (Keleş, 1997). Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak ilan edilmesi ile Türkiye'nin yeni yüzü olarak kurgulanması arzulanan bu kent, 1928'de açılan uluslararası bir yarışmada Herman Jansen'in kazanmasıyla bilinçli bir şekilde planlanmaya başlamıştır. Bu planın ana amaçları arasında araç ve yaya dolaşımını ana bir kent omurgası ile belirlemek, kentin esas gelişme yönünü güney olarak tasarlamak ve Eski Ankara bölgesinin çevresinde yeni yapılaşmayı geliştirmek yer almıştır. Ayrıca Ankara Kalesi'ni kentin tacı kabul ederek kale çevresinde yeşillendirilmiş alanlar öngörülmüştür. Bakanlık binalarının yeni oluşturulan şehir bölgesinde konumlanması, Ankara ile Sivas arasında yer alan demiryolu hattının sanayi bölgesi olarak planlanması da bu plan kapsamında düşünülmüştür. Ana ulaşım arteri olarak da Atatürk Bulvarı önerilmiştir (Cengizkan, 2011). Bunlara ilaveten, Jansen küçük bahçeli konutları da Ankara için önermiştir. Bu yaklaşımları ile Jansen, Howard'ın sanayileşen kente karşı ürettiği 'Bahçekent' ütopyasının bir takipçisi olarak nitelendirilmiştir (Erkan, 2002, s.222). Cumhuriyetin ilk yıllarında kurumsal ve mekânsal alanlarda bir değişim yaşanmasına rağmen, sosyal alanda modernleşmenin görülmesi daha sonraki süreçlerde gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki modernist yaklaşımlar kentin fiziksel yapısı üzerinde değişiklikler önermiş ve planlama modern toplumu oluşturmada bir araç konumuna indirgenmiştir.

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

Ankara dışında modernleşme hareketlerinin izlendiği bir başka şehir de İstanbul'dur. Özellikle Ankara'nın başkent olması ile buradaki ticari, bürokratik yapı Ankara'ya göçmüştür. Buna bağlı olarak kentin nüfusunda gerileme olmuş, ancak 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren başlayan kentteki modernleşme hareketleri etkisini yavaş da olsa devam ettirmiş, kent, otomobil ulaşımına uygun olacak şekilde yeniden planlanmıştır (Uğurlu, 2010, s. 200-201). 1923'te Mustafa Kemal tarafından davet edilen Henri Prost'un İstanbul'un kentsel olarak modernleşmesine olan katkıları bu bağlamda büyüktür. Prost, önce İstanbul şehrinin geleceğinin güvence altına alınabilmesi için geçmişinin iyi bilinmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir. Prost, burada korumacı ve modernleşme savunan tavrı bir arada sergilemiştir. Prost, İstanbul için bir imar planı yanında bazı mevzi planlar da hazırlamış, İstanbul'un 1/5.000 ölçekli nâzım planını 1937'de tamamlamıştır. Bu plan 1939'da onaylanmıştır. Prost, 'İstanbul ve Beyoğlu Cihetleri Nâzım Planı'nı İzah Eden Rapor' ve 1950'de İstanbul Belediyesi'nce yayımlanan, 3 ciltlik, İstanbul'un Yeni Çehresi adındaki çalışmalarında da İstanbul'a ilişkin görüşlerini ve planın ilkelerini açıklamıştır. Tarihi yarımada ve Beyoğlu kesimlerini ağırlıklı olarak ele almasına karşılık daha sonra şehrin Üsküdar ve Kadıköy yakası için de planlar hazırlamıştır. Şehrin güzelleştirilmesini öne sürerek estetik kaygıları ağır basan bir şema hazırlayan Prost'un önerileri 1938-1949 arasında vali ve belediye başkanı Lütfi Kırdar'ın gerçekleştirdiği bir dizi imar operasyonuna da kaynak teşkil etmiştir (Akpınar, 2014).

133

1928-56 dönemi Türkiye'de imar planının hazırlanmasının zorunlu olduğu bir dönemdir. 1930'da çıkarılan 158 sayılı kanun ile belediyelere imar planı yapma zorunluluğunun getirilmiştir. 1933'te çıkarılan 2290 sayılı kanun ile de belediyelere planlama yapma zorunluluğunun getirilmesi 1958'e kadar kent planlaması üzerindeki etkisini sürdürmüştür (Erkan, 2002, s. 222-223). Bu süreç 1934'te 2722 sayılı kanun ile, 1935'te 2763 sayılı kanun ile, 1945'te 4759 sayılı kanun ile 1948'de 5237 sayılı kanun ile devam etmiştir. Devletin bu kanunları çıkarmada temel hedefi kentsel planlamayı kendi kontrolünde tutmak ve gecekondulaşmayı engellemektir (Özden, 2008, s.276-277). 1940'lı yıllara kadar, siyasi otorite elindeki kentsel araziye mekânsal modernizasyon için kullanırken diğer taraftan kamuya ait arazilerin özel sektöre hızlı bir şekilde transfer edilmesi de bu devirde yaşanmıştır (Dinçer, 2011).

3. DEĞİŞEN KENT SOSYOLOJİSİ, SANAYİLEŞME VE İLK NEO-LİBERAL ANLAYIŞLAR: 1950 VE 1980 ARASI DÖNEM

Özellikle 1950'lere kadar olan dönemde kent sosyolojisi alanında yapılan incelemeler Osmanlı toplumunun kendi dinamiklerini anlamaya yönelik olarak ortaya çıkmamıştır. Keyder'in

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

belirttiği gibi, batıdaki sosyal dönüşümlerden hareketle ortaya çıkan kuramlar alınıp, Türkiye kentlerinin dönüşmesi gerekliliğini ifade eden bir eleştiri aracı olarak kullanılmışlardır (Keyder, 2000). Cumhuriyet ile güçlenen ulus-devlet düşüncesi entelektüel anlamda da karşılığını bulmaya başlamış, 1933'te Almanya ve Avusturya'dan Nazi zulmünden dolayı kaçan akademisyenlerin üniversitelerde sosyoloji kürsülerini kurmalarıyla birlikte ilk Türk sosyologları yetişmeye başlamıştır. Bu sebeple, mahalle, gecekondulaşma gibi kavramlar Türkiye'nin sosyal yapısını incelemeye yönelik olarak sosyologlar tarafından araştırılmış, üzerine analizler yapılmıştır (Keyder, 1999).

1950'lerde, sanayileşme hızları artan tarım toplumlarında makineleşmeye bağlı olarak insanın emek gücüne ihtiyaç azalmış, tarım işçisi çareyi köyden kente göçmede bulmuştur. Köyden kente göçün hızlı bir biçimde artmasıyla birlikte Türkiye'de hızlı kentleşme başlamış ve buna dayalı olarak çeşitli problemler ortaya çıkmıştır (Dinçer, 2011). II. Dünya Savaşı ile tasarruf politikalarına dayalı olarak, sanayi yatırımları yerini arsa yatırımlarına bırakmış, bu duruma bağlı olarak da arsa spekülasyonlarının ve arazi alım satımlarında hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu dönemde göçlerle birlikte ortaya çıkan gecekondulaşma özellikle siyasal erk tarafından bir anlamda desteklenmiştir. Yükselen sanayi sektörüne ucuz işgücü sağlamak ve bu iş gücünü sağlayacak bireylerin de en ucuz şekilde kendi konutlarını edinmelerini sağlamaya yönelik girişimleri (alt yapıya gerek kalmadan, kamulaştırma ve imar planı süreçleri ile gelen maliyetlerden kurtularak) görmezden gelmek bu durumu açıklamaktadır. Bu dönemde sayfiye yerleri yavaş yavaş kentin büyümesi nedeniyle kentle bütünleşmeye başlamış, kent merkezlerdeki geleneksel mahalleler apartmanlaşma sürecine girmiş, bu durum sosyolojide çarpık kentleşme olarak nitelendirilmiştir (Uğurlu, 2010, s. 208-9). 1945'lerden itibaren çok partili hayata geçiş ile, özellikle 1950'li yıllardan itibaren İstanbul'da modern şehircilik hareketlerine paralel olarak geniş caddeler açılmış, çeşitli tarihi eserler yok edilmiştir. Böylece modern kentin yıkıcı yüzü Türkiye'de ilk defa ortaya çıkmıştır. Özellikle 1960'lara doğru ortaya çıkan planlama yaklaşımlarında modernitenin yıkıcı yüzüne karşı tepkisel bir yaklaşımı bulmak mümkündür. 1950'lerden 60'lara kadar çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır (Özden, 2008, s.277-8; Erkan, 2002, s. 225-6). 1950'lerden 70'lere kadar geçen süreç içerisinde devletin gecekondulaşmaya sessiz kalmasının yanında 60'lı yıllardan itibaren Keynesçi politikalar Türkiye'yi de etkilemiştir. Özel sektör-devlet etkileşimi içerisinde planlamanın geliştirilmeye çalışılması ve yeterli olarak sanayileşemeyen Türkiye'nin ekonomik gelir getirici unsur olarak arsa spekülasyonlarını görmesi 1970'lerden itibaren

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

gecekonduların artık istenmeyen bir noktaya itilmesine, arazi kaynaklı gelir elde etme süreçlerinde alt gelir grubunun dışlanmasına neden olmuştur (Uğurlu, 2010, s.208-9).

Bu dönemde ortaya çıkan kent sosyolojisi çalışmalarında özellikle bu dönemde yaşanan kır-kent ikilemi, kentleşme olgusu, gecekondulaşma önemli yer tutar. Bunun yanında, tarım-sanayi toplumu ikilemi, modern-geleneksel ayrımı, göçmenlerin kentteki sosyal yapı ile olan ilişkileri, kent planlamasında ortaya çıkan sorunlar, modern toplum ve modern kent imgesi, vb. konular ön plana çıkmaktadır (Keyder, 1999). Bu bağlamda gecekondulaşma olgusuna sosyolojik olarak bakışın niteliğine göz atmakta yarar vardır. 1950'lerde ortaya çıkan gelişme teorisinin Türkiye üzerinde ortaya çıkarttığı modern kent ideali perspektifi içerisinde ele alınan gecekondu problemi, sosyal şartları anlamaya yönelik analizlerin yapıldığı bir olgu olmaktan öte, kente yakışmayan, modern kent ülküsü ile bağdaşmayan, sanayileşme ve kalkınmayı zedeleyici bir unsur olarak dışlayıcı yaklaşımlar içerisinde değerlendirilmiştir (Uğurlu, 2010, s.210). Tekeli, bu dönem ortaya çıkan kentin çekiciliği ve köyün iticiliği üzerinden kent ve köyün sosyolojik tanımlarının yapılmaya çalışıldığı söyler, fakat araştırmaların alt yapısını yetersiz bulur. Tekeli'ye göre bu dönemde, temel yaklaşım kentin çekiciliğini azaltmak ve böylece kentleşmeye dayalı olarak ortaya çıkan sorunları ortadan kaldırmaktır. Ancak bu dönemde kentleşme olgusu kendi başına bir değer olarak ele alınmamış, kapitalistleşme süreci içerisinde kentin varlığının önemi çalışmalara yansımamıştır (Tekeli, 2011, s.234-5). 50'lerdeki yaklaşımların kökeninde kenti ayrı bir unsur olarak ele alma ve kır ve kenti birbirinden baskın bir biçimde ayırmaya dayalı yaklaşımlar köyden kente göçenlerin 'kentteki köylüler' olarak tanımlanmasına ve bu doğrultuda bu göçmenlerin bir iki kuşak içerisinde kentlileşmesinin beklenmesine neden olmuştur (Tekeli, 2011, s.269). Daha sonra yapılan çalışmalar içerisinde ise kentlileşme kavramı anlamı değiştirilerek kullanılmıştır (Ersoy, 2007).

Bu yaklaşımlarının benzerlerini Chicago Okulu'nun bu dönemki çalışmalarında da bulmak mümkündür. Matematiksel ve mekanik bir yaklaşımla kentteki homojen bölgeleri inceleyen bu yaklaşımlar, sınıflar arası ilişkileri, kentteki ekonomik farklılıkları, kentteki farklı kültürel ve sosyal tabakadaki grupları ihmal ettikleri için kapsamlı analizler sunamamışlardır. Ancak 1960'larda belirgin olarak ortaya çıkan kent sosyolojisi çalışmalarına önemli altlıklar sağlamıştır (Uğurlu, 2010, s.210). 1960'lardan itibaren ODTÜ Şehir Bölge Planlama, Sosyoloji ve Boğaziçi Sosyoloji bölümlerinde araştırma yapan araştırmacılarla Türkiye'de bilimsel bir nitelik kazanmaya başlayan kent sosyolojisi, özellikle kentlerde ortaya çıkan mekânsal ve sınıfsal ayrışmalar, ortaya çıkan bölgesel eşitsizlikler üzerinde durmuştur. Bu sebeple yeni sosyolojik tartışmalar ortaya çıkmıştır. Frankfurt Okulu'nun yaptığı çalışmaların etkisiyle kent

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

analizleri, ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel vb. açıdan incelenerek kapsamlı yaklaşımlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Kentleşme ve mekânsal dönüşüm süreçleri sanayideki üretim ve emek süreçleri üzerinden ele alınmaya başlanmıştır (Keleş, 1997; Keyder, 2000). Bu dönemin en önemli isimleri arasında Mübeccel Kıray, İlhan Tekeli, Tansı Şenyapılı sayılabilir. 1950'lerdeki konular bu dönemde daha kapsamlı incelenmeye başlamış, mülkiyet ilişkileri, sınıfsal yapı, sosyal ve refah koşulları, emek sağlama işlevleri ele alınır olmuştur. Gecekonular, sanayi toplumlarında bir ara geçiş formu olarak görülmüş, kırsal yapıdaki hızlı dönüşüm, göç ve kentleşme oranları, iş gücü ve üretim arasındaki ilişkiler de incelenmeye başlanmıştır. 1960'lardan itibaren yapılan doktora tezleri ile de Türkiye'de kent sosyolojisi alanında bir literatür oluşturulmaya başlanmıştır (Uğurlu, 2010).

1970'lerden itibaren neo-liberal düzen sanayileşmekte olan Türkiye gibi ülkeleri de etkilemiştir. Kentin, serbest piyasaya metalaştırılacak bir unsur olarak sunulmasını sağlayacak yönetmeliklerin çıkarılması, yerel yönetimlere geniş imar haklarının tanınması ile planlama yaklaşımları da bu yönde geliştirilmiştir. Yerel yönetimlere aktarılan haklar, yerel yöneticiler ile sıkı ilişkileri bulunan bireylerin planlama üzerinde etkilerini artırmış, özel sektöre planlama üzerinde kapı açılmasını, daha çok kazanç ve prestij getiren projelerin (AVMler, lüks konutlar, ofisler vb.) tercih edilmesine neden olmuştur. Bu projelerin uygulanacağı araziler ya boşalan kent merkezlerinin dönüştürülmesi ya kentsel çeperde boş arazilerin kullanılması ile ya da özel mülk arazilerin kamulaştırma yolu ile satın alınması sayesinde elde edilmiştir. 1950'lerde ortaya çıkmış gecekondu bölgeleri, ya da orta sınıfa yönelik oluşturulan kentsel alanlar 1980'lerde postkapitalist süreç ile yüksek gelir grupları için bir gelir alanı olarak görülmeye başlanmış buna bağlı olarak kentte dönüşümler gerçekleştirilmiştir (Keyder, 1999; Keyder, 2000).

4. 1980'LER VE 1990LAR: YENİ LİBERAL SÖYLEMLER, KÜRESELLEŞME

1980'lerle birlikte liberalist söylemlerin katı merkezi devlet anlayışına yaptıkları eleştiriler, neo-kapitalist ekonomik sistemlerin bireylerin tüketimlerini artırmaya yarayan, bireyci, katılımcı, müzakereye dayalı planlama yaklaşımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Uzun, 2003). Modernist ya da yukarıdan aşağıya, otoriteye (Yarı Tanrı mimar) ve hükümet planlama kurumlarına (devlet merkezli yaklaşım) dayanan yaklaşımlar yerini kentteki yaşayan bireyler ile planlama edimini gerçekleştirecek aktörler arasındaki yatay ilişkilere bırakmıştır (Ersoy, 2007, s. 86-92).

1980'lerde kentlerde üretimin örgütlenmesinde ve sermayenin dolaşımı üzerinde, küreselleşme giderek güçlü bir biçimde kendisini hissettirmiştir (Yalçıntan ve diğerleri, 2014). Böylece

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

kentin kendini pazarlayabilmesi geniş bir katılımcı grup ile mümkün olmaya başlamıştır. Bu süreçte, kentsel mekâna sermaye üretiminin aracı olarak yeni gelişen ekonomik perspektiflere dayalı olarak yaklaşılmaktadır. Kentsel dönüşüm projeleri ise, kamu yararı ilkesine bağlı yaklaşımlar yerine yüksek kâr getirecek ve küresel sermayenin kente akmasını sağlayacak bir kimliğe bürünmüş, bu bağlamda otel, alışveriş merkezleri ve lüks konutlar gibi yüksek gelir ve prestij getirici projeler, kentlerdeki dar gelirli sosyal tabakaları dikkate alan sosyal konutçu planlama anlayışlarının yerine tercih edilir olmuştur (Gümüşboğa, 2009, s.44-5).

1980'li yıllar, kentlerin terk edilen merkezi bölgelerinin ve etkisini kaybetmiş durumda olan sanayi tesislerinin, kapital sağlamaya yönelik girişimler ile kentsel dönüşüm projeleri kapsamında kente farklı bir biçimlerde yeniden eklemlendikleri dönemdir (Keyder, 1999).1980'lerle başlayan neo-liberalist dönem diğer dönemlerden farklı olarak devletin özel sektör sermayesini dolaylı olarak değil doğrudan kentsel dönüşüm içerisine aktarmak ve bu alanda piyasa devingenliğini sağlamaya yönelik olarak teşvik unsurlarını doğrudan ortaya çıkarmaya çalıştığı bir zaman dilimi olmuştur (Lees ve diğerleri, 2008). Türkiye, global gelişmelerden etkilenmiş, iç piyasaya yönelik olan siyasetini Dünya'ya açmaya çalışmış, küreselleşme sürecinde geri kalmamak için çeşitli stratejiler üretmiştir (Mulgan, 1995).

Bu bağlamda, 1950'lerden itibaren, İstanbul, bir Dünya kenti olabilme vizyonuna uygun olacak şekilde yeniden işlevlendirilmeye çalışılmış, sanayi alanları Marmara Bölgesi içerisinde dağıtılmıştır. Turizm potansiyelleri açısından zengin bir ülke olan Türkiye'de kıyılaşmaya önem verilmeye başlanmıştır (Tekeli, 2011, s.258-9). Bu dönemde kentsel dönüşümün hızlanması ve alt gelir gruplarının kentsel mekânlardan dışlanarak bu bölgelere daha üst gelir gruplarının dâhil edilmesine dayalı olarak ortaya çıkan soylulaştırma çabaları ile kentteki yoksul grupların yoksulluğu daha da artmış, kentte alt gelir gruplarının yaşadığı gettolar oluşmaya başlamıştır. Gecekondu bölgeleri ya gerçekten kalıcı dönüşümlere uğramış ya da apartmanlaşma sürecine girerek kentteki ötelenmiş bölgeleri oluşturmuştur (Uzun, 2003). Merkezde yerleşmiş üst gelir gruplarının kent merkezinden göçmesi ve bu alanlarda çöküntü bölgelerinin oluşması, belediyelerin yeni stratejiler getirmesine neden olmuştur. Bu arada, belediyeler, düşen arsa gelirlerini yükseltmeye yönelik çeşitli yaklaşımlarda geliştirmişlerdir (Keyder, 2005). Bu bağlamda soylulaştırma çabaları ile bu mekânlar yeniden dönüştürülmekte, kent merkezindeki tarihsel alanlar restore edilerek kente katılmaya çalışılmakta, etkisini yitiren sanayi tesisleri dönüştürülerek kent mekânına aktarılmakta, kıyıları turistleri çekecek şekilde yeniden düzenlenmektedir. Bu şekilde, belediyeler, kent üzerinden en yüksek rantı elde etmenin yollarını aramaktadır (Uğurlu, 2010, s.214-6). İstanbul'un Dünya kenti olma vizyonu, turizm

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

üzerinden çevre ülkeler ile entegre olma gayreti, Anadolu kentlerindeki girişimcilerin Dünya'ya açılma çabaları bu dönemde Türkiye'nin küreselleşme yönünde attığı en önemli adımlardır (Tekeli, 2011, s.259). Küreselleşme süreçleri ile, kent, artık sermaye birikiminin edilgen bir unsuru olmaktan çıkıp, sermayeyi kontrol eden bir aktör konumuna evrilmiştir. Bu dönemde içsel göç ve buna bağlı olarak ortaya çıkan barınma sorunları, büyük kentlerin problemleri içerisinde yer almaktadır. Ayrıca dünyanın yoksul ülkelerinden büyük kentlere yapılan göçler diğer önemli hususlardır. Bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan sosyal problemler ve barınma problemleri de Türkiye'nin küreselleşme iddiasını taşıyan kentlerinin başlıca karşılaştığı sorunlar arasında yer almaktadır (Uğurlu, 2010, s.214-6).

Bu dönemde ortaya çıkan kent sosyolojisi çalışmalarının temelinde 1980'lerde başlayan küreselleşme süreci ve buna bağlı olarak kentlerdeki yaşanan değişimler yatmaktadır (Ergun, 2004). Bu bağlamda kentsel arazi üzerindeki ilişkiler, küresel sermaye akışları, küresel ölçekte ortaya çıkan göçler önemlidir. Buna bağlı olarak yaşanan sorunlar, emek sermaye ilişkileri, kentteki üretim-tüketim edimleri ve sosyal hayata yansımaları dönemin araştırmacıları tarafından inceleme konusu olmuştur (Keyder, 1999; Keyder, 2000).1950'lerden itibaren araştırılan göç, kentleşme, kır-kent ilişkisi gibi konular bu dönemde de güncelliğini korumuş, ancak çalışmalar yaşanan küreselleşme süreci ile derinlik ve çeşitlilik kazanmıştır. Kent sosyolojisi çalışmaları 1980'lerden sonraki dönemde yaşanan küreselleşme süreci ile Dünya'daki kent sosyolojisi çalışmaları ile paralel bir biçimde yürümeye başlamış, Küreselleşme süreçlerine bağlı olarak daha önce kent sosyolojisi çalışmalarında ele alınmayan konular Dünya'da ve Türkiye'de ele alınmaya başlamıştır (Uğurlu, 2010, s.217). Tarihi kent içi alanlarda yaşanan değişim, 1980'lerin başında İstanbul'da da etkisini yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır. İstanbul'da kent içi alanlarda yaşayan, ekonomik durumu iyi olan azınlıklar, özellikle 1950'lerden sonra yaşanan bir dizi olay sonucu yaşadıkları alanları terk etmiştir. Azınlıkların terk ettiği bu konut alanları, alternatif konut alanlarının gelişimi (Nişantaşı, Şişli, Kadıköy) ve kent dışı alanlarda başlayan bahçeli konut alanlarının oluşumu ile zamanla üst ve orta sınıfın da terk ettiği alanlara dönüşmüştür (Uzun, 2003). Kent içi konut alanları, yaşanan bu boşalma ile aynı dönemde, İstanbul'a iş bulmak amacıyla değişik yerlerden gelen birçok göçmen için alternatif konut alanı olmuştur. Göçmenlerin yerleştiği bu alanlar da zamanla fiziksel, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan 'çöküntü bölgeleri' haline gelmiştir. İstanbul'da tarihi kent içi konut alanlarında yaşanan değişim süreci, özellikle 1980 sonrası ekonomik yeniden yapılanma ile oluşan toplumsal ve mekânsal dinamikler çerçevesinde yeni bir biçime dönüşmeye başlamıştır (Keyder, 2000; Mulgan, 1995).

2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME

1990'lı yıllara gelindiğinde, fiziksel ve ekonomik boyutları dikkate alan 1980'lerdeki yaklaşım, yasal boyutları olan, kurumsal bir yapı içerisinde gerçekleştirilen, çeşitli örgütlenme biçimlerini bünyesinde barındıran aynı zamanda da dönemin yükselen paradigması olan yeşile dayalı ve sürdürülebilirliği temel alan yaklaşımları dönüşüm sürecine dâhil etmeyi hedefleyen kapsamlı bir yapıya dönüşmüştür (Ergun, 2004). Kentsel dönüşüm süreçleri artık sadece ekonomik bir rant aracı olmaktan çıkmış, kentteki yaşamın daha kaliteli bir biçimde sürdürülebilmesinin de bir aracı konumu olmaya doğru evrilmiştir (Gümüşboğa, 2009, s.45). Bununla beraber, 1990'larda, kenti karmaşık bir yapı olarak ele alan postmodern düşüncenin ve küreselleşmenin getirilerinin insan odaklı ve sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde kente nasıl entegre edileceği problemi sıkça tartışma konusu olmuştur (Keyder, 1999).

5. SONUÇ

1980'lerden sonra, dünyanın pek çok kentinde benzer eğilimlerin ortaya çıktığı, özellikle sanayileşme ve tüketime dayalı gelişmenin yaşandığı kentlerde, yeni kent politikasının önemli bir unsuru olarak kentsel dönüşüm olgusunun gündeme geldiği görülmektedir. Dönüşüm sürecinin büyük ölçüde ulusal ve uluslararası gayrimenkul sektörünün kentsel toprak rantını maksimize etme talepleriyle yönlendirilmekte olduğu ve kentsel mekânın kendisinin en önemli sermaye birikim aracı haline geldiği açıktır. Dönüşüm kimi zaman serbest piyasanın işleyişine bırakılmakta ve birtakım tetikleyicilerin varlığı ile, rant potansiyeli yüksek alanların serbest piyasa mekanizması içerisinde kısa zamanda farklılaşmasına olanak tanımaktadır. Kimi zaman ise piyasa içinde dönüşümü kilitlenmiş ya da daha zor görünen alanların, birtakım plan ve proje kararlarıyla dönüşüm alanı ilan edildiği ve çıkarılan yasaların yardımıyla dönüştürülmelerinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de gerçekleşmiş dönüşüm projelerine baktığımızda, çoğunun sosyal, ekonomik ve çevresel koşullar için sürdürülebilir çözümler üretmesinde yetersiz kaldığı ve yere özgü, sorun eksenli öneriler sunmada akılcı bir strateji gösteremediği görülmektedir. Bütün bu süreçler, toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanmada, son dönem Türkiye genelindeki kentsel dönüşüm projelerinin büyük bir kısmının; uzlaşma, beklenti ve benimseme düzleminden uzaklığının bir kanıtı niteliğindedir.

6. KAYNAKÇA

Akpınar, İ. (2014). The rebuilding of İstanbul revisited: Foreign planners in the early Republican years. *New Perspectives on Turkey*, 50, 59-92.10.1017/S0896634600006580.

Behar, D., İslam, T. (Der.). (2006). *İstanbul'da soylulaştırma: Eski kentin yeni sahipleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

**2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN
TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME**

- Cengizkan, A. (2011). Türkiye için modern ve planlı bir başkent kurmak: Ankara 1920-1950. L. Alpagut (Ed.) *Bir başkent in oluşumu: Avusturyalı, Alman, İsviçreli mimarların Ankara'daki izleri* içinde (ss. 24-41). Ankara: Goethe-Institut-Ankara.
- Dinçer, İ. (2011). The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Re-newal in Istanbul, *International Planning Studies*, 16 (1), 43-60. <https://doi.org/10.1080/13563475.2011.552474>
- Ergun, N. (2004). Gentrification in Istanbul. *Cities*, 21(5), 391-405.
- Erkan, R. (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*. Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Ersoy, M. (2007). *Kentsel Planlama Kuramları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gümüşboğa, B. (2009). *Katılım Ekseninde Kentsel Dönüşüm: Altındağ Aktaş Mahallesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Keleş, R. (1997). *Kentleşme Politikası*. Ankara, Türkiye: İmge Kitabevi.
- Keyder, C. (Ed.). (1999). *Istanbul between the global and the local*. Oxford: Rowman and Littlefield.
- Keyder, Ç. (2000). *Istanbul: Küresel ile Yerel Arasında*. İstanbul: Metis.
- Keyder, C. (2005). Globalization and social exclusion in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1), 124-134.
- Lees, L., Slater, T., Wyly, E. (2008). *Gentrification*. London: Routledge
- Mulgan, G. (1995). "Kent in Değişen Yüzü" *Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri. Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. Çev. Gürol Koca. Tamer Tosun. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Özden, P. P. (2008). *Kentsel Yenileme: Yasal-Yönetmel Boyut, Planlama ve Uygulama*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Richter, R. (2012). *Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş*. Çev. Necmeddin Doğan. İstanbul, Türkiye: Küre Yayınları.
- Ragon, M. (2010). *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*. İstanbul, Türkiye: Kabalcı Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

**2000 ÖNCESİ KENT SOSYOLOJİSİ, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİN
TÜRKİYE'DEKİ HİKAYESİ ÜZERİNE BİR DENEME**

Uğurlu, Ö. (2010). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. İstanbul, Türkiye: Örgün Yayınları.

Uzun, N. (2003). The impact of urban renewal and gentrification on urban fabric: Three cases in Turkey. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 94, 363–375.

Yalçın, M.C., Çalışkan, Ç.O., Çilgin, K. ve Dündar, U. (2014). İstanbul Dönüşüm Coğrafyası. A. B. Candan ve C. Özbay (Ed.), *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar* içinde (ss. 47-70). İstanbul: Metis Yayınları.